

**QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASI TERRITORIYALARINDA
TOPIRAQ JAGDAYIN UYRENIW HA'M ONIN' A'HMIYETI**

Kudaybergenova Gulnaz -

NMPI Tabiiyiy pa'nler fakulteti 2-kurs magistranti

Qaraqalpaqstan Respublikası Ózbekstan Respublikasınıń batıs bóleginde jaylasqan, Aral tenizi boyındaǵı ekologiyalıq jaǵdayları menen belgili region bolıp tabıladı. Búl regionnıń tabiiy-geografiyalıq jaǵdayları, klimatı hám suw kóleminiń az bolıwı topıraqlarǵa tásir etedi. Respublikadaǵı topıraqlar onimdarsız shólli, kóbinshe qumli, shorlı, shól zonalarına tiyisli bolıp, agrar sektordaǵı tiykargı maselelerdiń biri bolıp sanaladı.

Topıraqlardin túri hám olardıń tarqalıwı

Qaraqalpaqstandaǵı topıraq túrleri tomendegishe:

Qumli-shól topıraqlar

Taqır topıraqlar

Duzlı hám shorlasqan topıraqlar

Oazıs aymaqlarındaǵı qara topıraqqa uqsas súǵarılǵan topıraqlar

Amudarya ózeniniń delta aymaǵında suwǵarılǵan topıraqlar tárip berilgen, biraq Aral teniziniń quwrap barıwı hám suw jetispewligi sebebli, bul aymaqlarda dúzlanıw, shorlasıw hám eroziya jaǵdayları kúshli bolıp barmaqta.

Topıraq jaǵdayınıń áhmiyeti;

Topıraq — tabiyat sistemasındaǵı eń múhim komponentlerden biri. Ol naýırsız ómirdiń, ósimlik hám janwar dúnyasın saqlap qalıwda, adamzatqa azıq awqat, shóp-shámek, quraq-jiház úshin zátlar beriwde tiykargı resurs esaplanadı. Qaraqalpaqstan Respublikasınıń tabiiy jaǵdayları, ayırtpa klimatı, Aral tenizi ekologiyalıq apatı, suw jetispewligi regiondaǵı topıraqlarǵa kómek beriliw ornına kerisinshe onıń sápasına ziyan keltirmekte.

Qaraqalpaqstan Respublikasınıń tabiiy hám geografiyalıq jaǵdayları

Qaraqalpaqstan Respublikası Ózbekstan Respublikasınıń batısında jaylasqan,

umumiy maydanı 165,000 kvadrat kilometrden artıq. Regionnıń kóbirek bolimi (shamamen 80%) shól hám yarımshól aymaqlardan ibarat. Klimatı — kontinentál, jaz aylarında ıssı hám qurǵaq, qıs máwsiinde suwıq hám qatti qiyinshiliqlardan ótedi.

Amudarya ózeni regiondın baslı suw ózegi bolıp tabıladı. Bul ózen deltasındaǵı súwgárlıǵan aymaqlar — topıraqtın minerallarga bay bolıwına birden-bir sebepshi faktor. Biraq, Aral teniziniń quwrap barıwı, suw menen tamiyinlew sistemalarınń eskirgenligi, súw retlew texnikalarınń jetispewligi topıraq sápasına tásir etip keledi.

Topıraqtın túrleri hám olardıń tarqalıwı

Qaraqalpaqstandaǵı topıraqlar óziniń fizikalıq-himiyalıq qurılıwı boyınsha kóbirek tómendegishe túrlerge bolinedi:

Qumli-shól topıraqlar: Bul topıraqlar Nókis, Qaraózek, Shomanay, Kegeyli audanlarınń shól bóliginde tarqalǵan. Usı túrdegi topıraqlar nórısız, suw tutıw qábileti tómenninreal toǵınlerge bay emes, osimlik ósuwine tiykar bolalmaydı.

Taqirli topıraqlar: Ellikiqála, Qanlıkól, Taqtakópir rayonlarında kóbirek ushırasadı. Bul topıraqlar jazda qatti boladı, jazǵı egis ushın qiyin. Duzlasqan hám shorlasqan topıraqlar: Bul túrdegi topıraqlar Amudarya deltası boyınsha tarqalǵan. Duzlar betke shıqqan, agroónimislik darejesi tómennirek bolıp esaplanadı.

Súwgárlıǵan ózimli aymaqlardagi topıraqlar: Moynaq, Ellikqala, Beruniy, Tortkul aymaqlarındaǵı súwgárlıǵan topıraqlar tamshılap súǵarıw hám agrotehnika arqalı ónimli bolıwı múmkin.

Topıraq jaǵdayınıń áhmiyeti

Topıraqtın sápası — regionnıń agrar, ekologiyalıq hám socialliq ekonomikalıq dárejesi ushın tiykarǵı faktor sanaladı. Onıń áhmiyeti onimdarlıǵı menen belgili:

Agrar óndiris ushın tiykar: Regiondaǵı egislikler — baqlawdaǵı joǵarǵı dúzli topıraqlar — dástúrli mal shárwalıǵı hám paxta, shalı, biyday egiwge jetkilikli bolmaıdı.[1; 67]

Ekologiyalıq jaǵdaylar: Duzlasqan hám shorlasqan topıraqlardan shań kóterilip, atmosferaga taraladı. Búl shań menen birge awır metallardı hám pestitsid

qaldıqların da alıp ketedi.

Topıraqtı saqlaw hám jaqsılastırw sharalari

Qaraqalpaqstan regionında topıraqtı qorǵaw hám jaqsılastırw ushın kóbirek ilimiy texnikalıq, agrotexnikalıq, hám institutcional reformalardı kirgiziwden ibarat.

Bul shártler mınalar:

Shorlasıwǵa qarsı gúresti kúsheytıw: Meliorativ usıllar (drenaj sistemalar, tamshılap súǵarıw) arqalı topıraq túzlasıwın toqtatıw.

Agrotexnika qádiselerin engiziw: Suwgármali egiwde tómew suw isletiw texnologiyaların qollaw.

Dizimli agrar siyasat: Paxta monokulturasın azaytıw, egislik túrimá-túrin ózgeriw (rotaciya) usılın qollaw.

Ekologiyalıq bilim beriw hám monitoring: Fermerler hám xalıq arasında topıraq qorǵaw haqqında bilim jetkiziw, jaǵdaydı monitoring qılıw.

Qaraqalpaqstan Respublikasınıń topıraq jaǵdayı qiyin, biraq onı jaqsılastırw mümkün. Topıraqtıń dúzlasıwı menen kúresiwden, eroziyadan saqlaw, suwdi retlew sistemaların jańadan qúriw hám ekologiyalıq monitoring korsetiw en basli máselelerden biri bolıp esaplanadı.

Topıraqqa bolǵan múnasibet — regionnıń keleshektegi dárejesi hám xalıqtın den sawlıǵınıń kepili bolıp tabıladı. Topıraqtıń sápası — regionnıń agrar, ekologiyalıq hám iqtisadıy dámewi ushın tiykarǵı faktor sanaladı. Onıń áhmiyeti kúbingeni menen belgili:

Agrar óndiris ushın tiykar: Regiondaǵı egislikler — baqlawdaǵı joǵarǵı tızlı topıraqlar — dástúrli mal shárwalıǵı hám paxta, shalı, bugday egiwge jetkilikli bolmaıdı. Ekologiyalıq múddeler: Duzlasqan hám shorlasqan topıraqlardan shań kóterilip, atmosferaga taraladı. Búl shań menen birge awır metallardı hám pestitsid qaldıqtarın da alıp ketedi.[2; 87]

Qaraqalpaqstan regionında topıraqtı qorǵaw hám jaqsılastırw ushın kobirek ilimiy -texnikalıq, agrotexnikalıq, hám institutcional reformalardı kirgiziw en basil masele bolıp tabıladi. Bul mınalar ibarat:

Shorlasıwǵa qarsı gúresti kúsheytıw: Meliorativ usıllar (drenaj sistemalar,

tamshilap súgáriw) arqalı topıraq dúzlasıwın toqtatıw.

Agrotexnika dástúrlerin engiziw: Suwgármali egiwde az mugdarda suw isletiw texnologiyaların qollaw.

Dizimli agrar siyasat: Paxta monokulturasın azaytıw, egislik túwrimá-túrin ózgeriw (rotaciya) usılın paydalanıw.

Ekologiyalıq bilim beriw hám monitoring: Fermerler hám xalıq arasında topıraq qorǵaw haqqında bilim jetkiziw, jaǵdaydı monitoring qılıwdan ibarat.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Álimov B.S., Ergashev N.N. Qaraqalpaqstan Respublikasınıń tabiǵatı hám ekologiyası. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 2015.
2. Saparov A.T. Qaraqalpaqstan topıraqları hám olardıń paydalanılıwı. – Nókis: Bilim, 2010.
3. Qaraqalpaqstan Respublikası statistikalıq basqarması – Nukus, 2021